

”Hade han kunnat göra bättre så hade han valt att göra bättre”

– En kvalitativ intervjustudie om personals uppfattning om kontroll, ansvar och polisanmälan i gruppboheter för personer med intellektuell funktionsnedsättning.

I vilken utsträckning kan personer med intellektuell funktionsnedsättning hållas ansvariga för att handlingar som orsakas av begränsningarna som funktionsnedsättningen innebär? Den frågan är inte bara filosofisk och psykologisk utan också juridisk, och hanteras på olika nivåer i samhället och rättssystemet vilket också gör den till en fråga för kriminologin. Om man byter ut intellektuell funktionsnedsättning mot demens, psykosjukdomar eller andra tillstånd som påverkar vår verklighetsuppfattning eller ansvarsförmåga skulle denna fråga också vara lika giltig i äldreomsorg, psykiatrisk vård eller somatisk akutsjukvård för att nämna några exempel.

De flesta länders rättssystem praktiserar till skillnad från Sverige olika principer som innebär att förmågan att ta ansvar för brottet provas innan processen går vidare för att fastställa skuld. I Sverige tar man hänsyn till detta först senare i processen, t.ex. när påföljd bestäms. För målgruppen inom LSS finns också möjlighet för åklagare att meddela åtalsunderlåtelse med hänvisning till att personen redan får tillräckliga insatser inom LSS (reglerat i Rättegångsbalken kap 20 §7:4). Detta innebär att åtal inte väcks och att det inte blir någon rättegång, men att brottet i övrigt behandlas som en dom, och t.ex registreras i belastningsregistret. Detta innebär också att åtalsunderlåtelse bara kan användas om det står klart att brottet begåtts och av vem. I riktlinjerna för åtalsunderlåtelse framgår att dessa ska användas frikostigt inom LSS men att det samtidigt inte får innebära att LSS blir en kontext där den vanliga lagstiftningen inte gäller. I hur stor utsträckning som den används i nuläget, och vad som avgör om den tillämpas, finns i nuläget inte tillräcklig forskning för att svara på.

Om ett ärende går vidare till åtal så kan rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning med syfte att undersöka om det finns förutsättningar för att döma till rättspsykiatrisk vård istället för fängelse. Detta sker om den åtalade bedöms lida av en “allvarlig psykisk störning” som är ett mediko-legalt begrepp, vilket innebär att det inte motsvaras av några särskilda medicinska diagnoser utan är tillstånd som definieras utifrån både juridiken och medicinen.

Enligt ny svensk forskning så är det vanligare att en rättspsykiatrisk undersökning leder till rättspsykiatrisk vård för personer med intellektuell funktionsnedsättning än för personer utan. Cirka 15 % av de med intellektuell funktionsnedsättning som genomgår en sådan undersökning döms efteråt till fängelse, dock är det ovanligt vid måttlig eller svår intellektuell funktionsnedsättning.

Denna kvalitativa intervjustudie fokuserar på personal som arbetar på boende för personkrets 1 i LSS dvs med personer med intellektuell funktionsnedsättning och/eller autism, där våldsamma situationer ofta uppstår, med syfte att på att ta reda på hur personal resonerar kring våldssituationer, ansvar och polisanmälningar. Att arbeta med denna målgrupp innebär, både enligt internationell forskning och nationell statistik, relativt stor risk att utsättas för våld även om det är svårt att fastslå exakt hur ofta det sker. Intellektuell funktionsnedsättning innebär att personen fungerar på ett sätt som delvis motsvarar en yngre person eller ett barn, vilket i sin tur innebär att förmågor som t.ex. kommunikation, konsekvensförståelse, impuls kontroll och affektreglering inte är fullt utvecklade, även om nivån också är individuell. Hos barn är dessa ännu inte färdigutvecklade förmågor anledningen till att vi i Sverige har en straffmyndighetsålder på 15 år, eftersom man innan 15 inte anses kunna stå till svars för sina handlingar. Denna typ av hänsyn tas enbart till kronologisk ålder, vilket innebär att vuxna med intellektuell

funktionsnedsättning som fungerar på en nivå motsvarande ett yngre barn ändå betraktas som vuxna och kapabla att stå till svars för sina handlingar. Detta kan skapa ett glapp i uppfattningen av den här gruppens ansvarsförmåga, mellan rättssystemet och personalen som arbetar med att ge stöd.

Respondenterna i denna undersökning gav i hög grad uttryck för detta glapp, det fanns en delad upplevelse av att många av de våldsamma situationerna orsakats av svårigheter att göra sig förstådd eller att förstå, stress eller överbelastning. Respondenterna uppfattade också i många fall att det var orimligt att tänka sig att ansvaret för våldsamma incidenter låg på personen med intellektuell funktionsnedsättning.

Bedömningen av huruvida någon kan ta ansvar och bör ställas till svars för sina handlingar påverkas av flera faktorer, bland annat stress, yrkeserfarenhet och huruvida personalen fått utbildning och träning i att hantera den typen av situationer. Att bli utsatt för våld på sin arbetsplats är naturligtvis belastande och tidigare forskning visar att det leder till arbetsrelaterad stress, men också att detta är en faktor som går åt båda hållen, dvs. arbetsrelaterad stress ökar också risken för att bli utsatt för våld på arbetet. Tidigare forskning visar även att bedömningen av ansvar sker först genom en inledande bedömning av huruvida personen har kontroll över omständigheterna som leder till handlingen. I de fall där vi bedömer att personen haft kontroll så bedömer vi också om det finns förmildrande omständigheter innan vi slutligen gör en moralisk bedömning av om personen bör stå till svars för sina handlingar. Respondenterna i denna studie exemplifierar att om bedömningen är att brukaren inte har kontroll över sitt handlande så blir det en icke-fråga att polisanmäla eftersom det inte verkar rimligt att brukaren ska stå till svars för något som han eller hon kan styra över. Men svaren visar också på att personalen inte bara tar hänsyn till brukarens intellektuella nivå och förmågor i bedömningen om ansvar, det finns också flera exempel på att man gör en bedömning av konsekvenserna för brukaren av t.ex. en polisanmälan. Detta innebar att det fanns situationer där bedömningen var att personen kanske hade ett visst ansvar, men att personalen ändå gjorde bedömningen att konsekvenserna av en anmälan för brukaren inte skulle leda till något gott. Det fanns också en osäkerhet om hur systemet fungerar, t.ex. om personer med intellektuell funktionsnedsättning alls kunde hamna i rättegång och påföljd och vad denna isåfall kunde tänkas bli.

Vissa erfarenheter fanns av påtryckningar om att anmäla eller inte anmäla från chefer och kollegor men främst från polis i de fall som de kallats till platsen. För många verkade det professionella resonandet kring ansvar vara en integrerad del av yrkesidentiteten. Detta gjorde att ifrågasättandet av beslut kring polisanmälan kunde skapa konflikter, tvivel kring den professionella rollen och en känsla av utsatthet hos personalen. Att göra en bedömning av någons förståelse eller kapacitet innan man gör en moralisk bedömning av ansvar var för vissa en så pass integrerad del av sättet att tänka att de beskrev att de antagligen skulle göra en sådan bedömning även om de utsattes för våld utanför arbetsplatsen av någon de inte kände.

Några respondenter hade stött på nolltolerans-policys för våld i LSS-verksamheter, även om majoriteten uppfattade att policyn i de verksamheter de arbetade i nu var att beslutet om polisanmälan är helt upp till den individ som utsätts för våld. Forskning kring noll-tolerans policys visar att det finns en risk att dessa gör att fokus hamnar mer på hur våldssituationer ska hanteras administrativt efteråt än på hur de ska förebyggas. Detta är olyckligt eftersom personalens kunskaper, utbildning och träning i att förebygga och hantera våldssituationer minskar risken för både våld och sjukskrivningar, vilket innebär att fokus bör ligga på att ge personalen dessa redskap.

Internationell forskning visar att personer med inlärningssvårigheter eller intellektuell funktionsnedsättning generellt är en grupp som riskerar att inte få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda i en rättegångsprocess. Denna risk är möjligen ännu större i Sverige eftersom hänsyn till intellektuella svårigheter tas först sent i rättsprocessen. Denna intervjustudie påvisar att personal i LSS-boenden för personkrets 1 upplever detta glapp mellan brukarnas ansvarsförmåga och lagstiftningens utformning sin vardagliga praktik. Den visar också att personalen på olika sätt resonerar kring detta som en etisk fråga och försöker ta ansvar för de brister som finns i rättssystemet för personer med intellektuell funktionsnedsättning.

Detta är en populärvetenskaplig sammanfattning, för källhänvisningar och utförligare detaljer om resultatet samt studiens utformning, se studien i sin helhet i masteruppsatsen:

Waldenborg, Therese (2022) "If he could do better, he would have chosen to do so- A qualitative study to investigate staff members' perception of controllability, responsibility, and police reporting of violence in residential care settings for people with intellectual disability."
[Examensarbete på masternivå]. Malmö Universitet